

Людмила Українець, Ірина Павлова

«СЛОВО МОЄ, СЛЪОЗИ МОЇ, РАЮ ТИ МІЙ, РАЮ!»

**Штрихи до портрета доктора філологічних наук, професора,
ректора Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка Миколи Івановича Степаненка
з нагоди 60-ліття**

Для розвитку сучасної україністики надчасне значення має науковий доробок Миколи Івановича Степаненка – знаного в Україні й за кордоном ученого-мовознавця, літературознавця, публіциста, педагога, який понад чверть століття продовжує вражати – і не лише вітчизняних науковців та освітян! – своїми енциклопедичними знаннями, творчим лемом думки, тією духовною суверенністю, яка в історичному поступі України до загальнолюдських цінностей так потрібна сьогодні в усіх сферах життя, а особливо на ниві мови. Плекати свої духовні корені – мову – це беззаперечне право й споконвічний обов'язок кожного українця, і цю місію Микола Іванович Степаненко на порозі свого 60-літнього ювілею зреалізував вповні і як доктор філологічних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, і як відмінник освіти, заслужений діяч науки й техніки України, і як член Національної спілки письменників України, Національної спілки журналістів України, Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка.

Він стоїть на березі часу й вічності. Він вимріює день прийдешній. Поглядом ловить далеко на вечірньому пружі журавлиний ключ, що відлітає звідкись і летить кудись. Красивий і статний чоловік, у чийх осінніх очах безмір добра і світла, на обличчі літня усмішка, у грудях відбиває ритм вразливе й чуле весняне серце, а велика душа пристрасно молиться, прокладаючи розуму шлях до неба. Він Той, кого покликало в цей світ Непроминальне й Святе Слово, убране в розкішні шати любові й мудрості, загартоване пам'яттю роду й народу, Слово-сльоза, Слово-радість з лику Творця. Він – Той, покликаний, Хто знає, куди йде... – Микола Іванович Степаненко. Світ упізнав Його... і відкрився, а Пресвята Божа Мати від земної матері прийняла під свій покров світлої днини 14 жовтня 1958 року в селі Великоселецькому Оржицького району, що на Полтавщині. Із вікових глибин проростає коріння сельчан, від козака Романа Селека, якого вздоровила ця земля, пароститься історія двох сіл – Великоселецького й Малоселецького – і його славних нащадків, гордих духом, вольових, хоробрих, щирих і щедрих на добро.

Людина кильчиться з дитинства. Воно вдобрює буттєве поле ніжними спогадами й родинним теплом, батьковою порадою й маминою ласкою, дідусевим досвідом і вічним бабусиним духовним прихистком, ароматом домашнього хліба й смачного борщу, мудрим шляхом до Вчителя й вузеньким путівцем до Світла на обрії, особливим затишком рідної домівки, що чекає крізь роки своїх мандрівців і всміхається їм на життєвих стежках і дорогах любов'ю та мріями. Дитинство Миколки Степаненка було таким, як і дитинство його друзів і тисяч однолітків великої Країни й України, що вже заживила рани Другої світової війни й болісно мовчала про криваві й незагоєні рани інших, неоголошених, воєн нашому українському роду. Що таке багатство й розкіш – ні післявоєнне покоління дітей, ні їхні батьки не знали, тому нажите й здобуте тяжкою сільською працею цінували. І вірили: краще й заможне життя неодмінно матимуть діти. Тому й віддавали їм останнє, «аби вивчилось», «аби з доньки чи сина були люди». Однак теплилося в Миколиному світлому часі становлення те, що стиха відкривало всесвіт і виводило на шлях благо-

говіння до знань, до науки і, зрештою, до Його Величності Слова – Книги. Вторує сьогодні Микола Іванович, як і підсвідомо колись, у дитинстві, коли вперше пірнув у ту морську глибину, досвідченій письменницькій і читацькій думці Володимира Базилевського: «Розгорнута книга нагадує птаха в польоті, є в цьому щось хвилююче й значуще. Розгорнута книга – як розпростерті крила. Я заглиблююся у неї й відчуваю, що крилатію сам. Крила книги – мої крила». Художній світ слова вперше відкрив Миколі-третьокласникові Михайло Коцюбинський оповіданням «Ціпов'яз» і ... захопив на все життя. Бо щоразу, серцем линучи в непорочний час, хлопець згадував і тих, із ким починав учити історію свого краю, розуміти людей, розмірковувати про своє призначення в житті і мріяти. Сільська бібліотека була для нього справжньою оазою культури й духовності. Микола Іванович пригадує, як із бабусею читали «Fata Morgana», плакали, обговорювали. Може, тому так зріднився з Коцюбинським, що писав він про буденні й водночас дорогі серцю село, землю, людей, які, здавалося, живуть поряд, прагнуть до чогось кращого, стають кращими, радіють і плачуть. Залюблена в землю Маланка Волик усякчас нагадувала йому змучену життям бабусю – Явдоху Михайлівну Зіненко. Захоплювався учень початкових класів Микола Степаненко й Архипом Тесленком, разом з автором переймався долею його героїв. Особливо схвилювало оповідання «Школяр» і розумний, допитливий хлопчик, який мріяв стати вчителем. Не бездумним було те знайомство, а осмисленим і емоційним. Бо виникало багато запитань, на які ще зовсім юній і вразливій душі не до снаги було знайти непрості відповіді: «Чому не допоміг учитель своєму спраглому до науки учневі, а лише співчував йому? Чому не забрав, не витягнув із міцних обіймів бідності?» Із ними йшов до свого вчителя й уже тоді утвердився в думці, що мрії здійснюються, якщо невтомно прямувати до знань. 5 клас – це «Тихий Дон», і дід Шукар із «Піднятої цілини», і... незабутні читацькі діалоги з бабусею. Маленька, з лікнепівською освітою жінка, що знала лише букви, дала онукові таку міцну освіту Життя, на яку годі сподіватися в найпрестижнішому університеті світу. *«Наше з бабусею читиво – це Довженко, – трепетно перегортає сторінки теплих спогадів доктор наук, професор, ректор Микола Степаненко, а обличчя світиться безпосередньою дитячою усмішкою. – Я читав для бабусі вголос. Вона допомагала зрозуміти зміст, складні взаємини між людьми. Мене навіть звільняли від домашньої роботи, щоб читав!»*

Великим дитячим захопленням було й кіно. Тричі на тиждень Микола з друзями ходив у сільський клуб на перегляд фільмів. А під час канікул брали абонемент. Світ по-новому відкривався в патріотичних фільмах «Подвиг розвідника», «Вони бо-

ролися за Батьківщину» та інших. На дитячі сеанси – із друзями, на дорослі – із тіткою Любою.

Ще однією пристрастю юних літ Миколи Івановича стало вивчення німецької мови. Перші вчителі – старша сестра й сусідка, яку доля закинула на примусові роботи в Німеччину. А далі вже не було перепон на цьому шляху для здібного в усьому учня. Результат не забарився: у педагогічному училищі Микола Степаненко найкраще знав німецьку мову!

З особливим замилюванням Микола Іванович згадує першу вчительку – Валентину Андріївну Торську, яка була яскравою представницею сільської інтелігенції. Вона винаймала квартиру, не мала звичного для інших учителів господарства, усю себе присвячувала навчанню й дітям. Її рідні проживали в Києві, тому про красиве й славне своєю історією місто Валентина Андріївна багато розповідала, показувала листівки з визначними пам'ятками – Лаврою, Володимирським собором. Мріялося тоді Миколі побачити все те й дихнути повітрям столичної духовності. Відданість Валентини Андріївни професії захоплювала, вона плекала в учнів любов до краси, мистецтва, літератури, багато читала, захоплювала до цього своїх вихованців, тоді Миколі співбесідниками стали «Гавриїл Кириченко – школяр» Івана Микитенка, «Син Тарашанського полку» Петра Панча. Не випадкові твори входили в дитячі життя, а ретельно дібрані. Так, ті, кому пощастило зустрітися, наприклад, із Петром Панчем, згадували, як відповідально письменник ставився до літератури, зважував кожен фразу, кожний образ, як радив школярам записувати «з уст старих, бувалих людей розповіді про своє село, район, місто, про історію краю, сьогоднішні славні діла...», бо мав переконання, що його читачі завтра творитимуть історію нової країни. Не помилявся мудрий письменець. Микола Іванович у шкільні роки дослідив свій родовід до п'ятого коліна. Щось розповідала бабуся, щось знаходив в історичних джерелах.

Дуже теплі спомини Миколи Івановича про Ганну Дементіївну Бережну – директорку школи й вчительку української мови та літератури. Вона розвивала творчі здібності дітей, навчала шанувати слово, вправно ним користуватися, вимальовувати його, щоб дихало, звучало та хвилювало. Із нею писали багато творів, кращі неодмінно зачитували на наступному уроці, бо, знаючи, як учні чекають результатів, Ганна Дементіївна завжди перевіряла роботи вчасно. Учитель за покликанням і за духовним тяжінням, вона мала розкішну бібліотеку, давала читати книги учням, сприяла укомплектуванню шкільної книгозбірні. Сільські буденні клопоти, обов'язки мами й дружини не заважали їй створити культ Слова на уроках позакласного читання, у хвилини поезії, що проросли пагонами трепетної любові. Для Миколи

Степаненка й сьогодні книга, поезія та добірне слово рідної мови – то найвищий чин! Знає напам'ять багато, цитує за слушної нагоди майстерно, віднаходить такі рядки (а може, то вони його впізнають!), що слухав би й слухав, любить класиків і сучасних митців, умів і вмів гарним поетичним та прозовим словом, вишуканими перлами з народної мудрості у звичайній обстановці кабінету завідувача кафедри, декана чи ректора зустрічати хороших людей і сварити не завжди сумлінних. Вітаючись вечірньої пори, Микола Іванович нещодавно читав, наприклад, Вінграновського: *«Сеньйорито акаціє, добрий вечір. / Я забув, що забув був вас, / Але осінь зійшла по плечі, / Осінь, ви і осінній час, / Коли стало любити важче, / І солодше любити знов... / Сеньйорито, колюче щастя, / Хто воно за таке любов? / Вже б, здавалося, відболіло, / Прогоріло у тім вогні, / Ступцювало і душу, й тіло, / Вже б, здалося, нащо мені? / У годину суху та вологу / Відходились усі мости, / І сказав я – ну, слава богу, / І, нарешті, перехрестивсь... / Коли ж – / здрастуйте, добрий вечір... / Ви з якої дороги, пожежо моя?.. / Сеньйорито, вогонь по плечі – / Осінь, ви і осінній я...»* Шанованого всіма пана Миколу часом по-доброму можна схарактеризувати словами Івана Дзуби, мовленими про автора цитованої поезії: «Постійне переливання настроїв, станів, натхнення гра уяви. Ніколи не вгадати, про що він говоритиме за мить, що зрине дивовижно з глибин нутрів його душі і який настрої хвилиною його огорне й хвилиною спаде, щоб поступитися місцем іншому...» Направду велика людина, варта шанування!

Класним керівником Миколи була Тамара Хомівна Степаненко, учитель математики, любов і повага до якої не змусили гуманітарія за порухами душі ступити на іншу стежину. Захоплювався алгеброю й сумлінно виконував завдання з геометрії, зовсім не хвилювала фізика, хоч і мав відмінні оцінки (допомагала виняткова пам'ять).

Світлий слід у житті Миколи Степаненка залишив Іван Петрович Баранник – учитель російської мови й літератури, який неперевірено проводив уроки: письменники ніби заходили до класу, спілкувалися з учнями, що справді читали багато й розважливо. Сильні допомагали слабшим, обговорювали, сперечалися...

Занурюватися у світ знань було цікаво, бо навчали ті, хто жив школою, учнями. Натхненні наставники, дружний класний колектив – разом здобували знання, разом проводили позашкільний час, учили уроки, допомагали колгоспу, а на новорічні свята складали привітання й на трійці коней засніженими сільськими дорогами їздили здоровити селян. Романтика й незабутні спогади на все життя! У сім'ях школярів панувала велика шана до Вчителя, який мав беззаперечний авторитет. Словом, жили й надихалися, ставали особистостями з міцною життєвою позицією.

Уміли сільчани і працювати, і відпочивати. У клубі громадилися на вистави «Москаль-чарівник», «Наталка Полтавка», «На перші гулі», «Сватання на Гончарівці» тощо. Село жило, одуховнювалося, виховувало дітей, шанувало старість, намагалося берегти традиції, щось утрачало, а щось здобувало, та все ж не переставало бути маленьким раєм на землі для своїх дітей, малих, юних і вже дорослих. Місто ж і міський спосіб життя 1960–1970 рр. дуже відрізнялися від сільського, розміреного, напоеного степовими вітрами й росяними світанками, заколисаного солов'ями й розбудженого півнячим багатоголоссям, пропахлого пилом й натрудженими руками, що вирощували хліб, плекали пісню, мову, душу й Людину. Звісно, у місті легше було осягати життя, воно й рухалося ніби прискорено, цивілізаційні новинки там поширювалися швидше, а в селі ти мав пізнавати все самотійно. *«Уподобнюйся пальмі, – писав любомудр Григорій Сковорода, – чим міцніше її стискає скеля, тим швидше і прекрасніше здіймається вона до гори... Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестав вчитися, хоча б зовні він здавався бездіяльним».* Перше знайомство Миколи з дивом техніки – телевізором – відбулося 1968 року в сусідській хаті. Багато людей... Шум... «Рекорд-64»... Футбол... «Динамо» (Київ)... Дрібниці!.. Основне – які враження!!!

Розповідь про сільського, спрагло до знань хлопчину буде неповною, якщо не згадати, що, крім книг, навчання, звичною для кожної сільської дитини була Праця. Удома порався з бабусею по господарству, пас гусей, корову. У колгоспі любив на вантажній машині возити зерно на тік, допомагав розвантажувати, а принагідно отримував дозвіл і покермувати; вирощував з однолітками зелену масу для худоби; носив полільницям воду з діжки. *«А далі – як в Остапа Вишні»*, – жартома й водночас серйозно та задумливо висновує Микола Іванович спогади про дитинство: «Головну роль у формації майбутнього письменника відіграє взагалі природа – картопля, коноплі, бур'яни... Коли є в хлопчика чи в дівчинки нахил до замислювання, а навкруги росте картопля, чи бур'ян, чи коноплі – амба! То вже так і знайте, що на письменника воно піде. За хатою недалеко – картопля, на підметі – коноплі. Сядеш собі: вітер віє, сонце гріє, картоплиння навіває думки. І все думаєш, думаєш... Отак між природою, з одного боку, та людьми – з другого, і промайнули перші кроки мого дитинства золотого...» («Моя автобіографія»).

Згодом було навчання в Кременчуцькому педагогічному училищі. Після 8-го класу перед випускником Миколаю Степаненком прослалися три дороги: в Оржицьку районну школу, у школу сусіднього села або ж у медичне училище, бухгалтерський технікум чи педагогічне училище. Обрав педагогічне учи-

лище. Микола навіть не роздумував. Бабусі хотілося, щоб став учителем. А онук так прагнув виправдати її сподівання! До слова, із тридцяти шести однокласників, крім Миколи Івановича, учительську професію обрали ще один хлопець і четверо дівчат. Неймовірно важко було звикати, страшенна ностальгія, не вистачало спілкування з бабусею, особливо в перший рік складно було призвичаїтися до нових побутових умов. Хлопець із вразливою душею почувався не досить певно серед міських однолітків. Та міцні знання, рідкісна пам'ять, бабусина мудрість допомогли не похитнутися й заявити про себе. Педагогічне училище стало потужною базою для майбутньої вчительської та викладацької діяльності. А основне – педагогічний колектив і система навчання допомогли утвердитися в думці, що освіта й зусилля здатні творити дива.

«Дуже хотілося вчитися далі, – пригадує Микола Іванович. – Училище дало направлення на факультет педагогіки і психології та основ досліджень Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка». Проте доля розпорядилася по-своєму – в останній день Микола Степаненко подав документи на філологічний факультет Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка (нині Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка). Природним і цілком умотивованим видається вибір Миколою Степаненком, випускником (1978), відділення української мови і літератури, щоб упевнено рухатися до омріяної мети – осягати красу, велику правду й світлий гуманізм рідного СЛОВА.

«На факультеті панувала особлива атмосфера. Куратор Наталя Іллівна Казирод, яку знав ще з педагогічного училища, зуміла згуртувати й надихнути на навчання. Дружна група. Від першого до останнього курсу разом готувалися до занять і сесій. Училися з великим бажанням, постійно прагнули пізнавати нове, бо були ті, хто справді вмів учити. Педагогічна система інституту чітко орієнтувала студента на фахову підготовку. Мене як майбутнього вчителя, науковця й керівника формували Ніна Василівна Жигилій – людина енциклопедичних знань; Галина Пиливівна Денисовець була надзвичайно вимогливою й мала загострене почуття справедливості, для неї на першому місці був культ знань; Марія Тимофіївна Безкишкіна бездоганно володіла матеріалом з історичної граматики й щедро передавала свої знання тим, хто хотів знати; Ольга Дмитрівна Бондаревська – викладач від Бога, декан факультету, висококласний менеджер – уміла й покарати, і захистити. А Петро Кузьмич Загайко – літературознавець, громадський діяч – вартий особливих слів. Із ним хотілося вчити напам'ять, він знав літературу, умів майстерно її викладати, ревню дбав, щоб українське красне письменство вливалось в душі студентів-філологів живою стихією».

Саме тому понад усе Микола Іванович намагався свято дотримуватися духовних заповідей свого улюбленого педагога – «впливати на пробудження у студентів історичної пам'яті, національної свідомості, протидіяти бездуховності й національному нігілізму, знешкоджувати, зрештою, <...> комплекс нижчеартості і провінційності, щоб не з чужинецькою пам'яттю йшли в майбуття» [5, с. 9]. Для досягнення цього завжди прагнув, як і його наставник, аби кожна лекція, практичне чи семінарське заняття, кожен урок передавав внутрішню сутність викладача, мав інтелектуальний та емоційний вплив на аудиторію. Значущими виявилися тоді лекції академіка Івана Андрійовича Зязюна – ректора Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка (1975–1990) – про гуманістичну парадигму в освіті та естетичні засади розвитку особистості! Надихала Миколу Степаненка гармонія слова й діла талановитого професора Ніни Миколаївни Тарасевич, яка на заняттях із педагогічної майстерності втілювала красу педагогічної дії в щоденній, щохвилинній співпраці зі студентами вишу, сіючи в їхніх душах зерно добра й справедливості!

І коли б не згадував професор Микола Іванович Степаненко свої перші кроки на філологічній стежині, що пролягла від Великоселецького через Кременчук до Полтави, стелилася й у Київ та знову вертала в Полтаву, він завжди з невідомим пієтетом говорить про своїх викладачів, значення в його долі їхньої духовної науки – інститутської та життєвої.

Залюбленість у стихію мовного буття, феноменальна пам'ять, неймовірна цілеспрямованість і працьовитість за межею можливого – ці традиційні складники парадигми лінгвістичного таланту Миколи Івановича Степаненка виявилися вже в спробі пошуку тенденцій та закономірностей класифікації лексичних, морфологічних, синтаксичних, словотвірних і навіть фонетичних модифікацій у структурі семантично цілісних та синтаксично неподільних одиниць мови. Перша наукова розвідка «Типологія фразеологічної варіативності», у якій молодий дослідник докладно схарактеризував експресивний потенціал видозмін конотативно-номінативних одиниць як системне мовно-історичне явище, що ґрунтується на основі співвіднесення етимологічних образів і переосмисленої семантики, отримала найвищу нагороду на Всеукраїнському конкурсі студентських робіт (Київ, 1980) і стала яскравою демонстрацією копіткого аналізу іскрометних скарбів мовної образності – українських фразеологізмів, якими Микола Степаненко захопився, пишучи впродовж кількох років курсові, а пізніше й дипломну роботу «Фразеологічні варіанти і фразеологічні синоніми в сучасній українській мові» (1982) під керівництвом завідувача кафедри української мови,

нині доктора філологічних наук, професора Миколи Федоровича Алефіренка. Знаний у країні фахівець із фразеології, когнітивної семантики, лінгвокультурології та загального мовознавства, М. Ф. Алефіренко свідомо окреслив перед допитливим студентом складну, на той час фактично не досліджену як в україністиці, так і в слов'янському мовознавстві проблему – на основі системних зв'язків між фразеологічними компонентами схарактеризувати категорійні риси варіантних модифікацій фразеологізмів та критерії їх відмежування від фразеологічних синонімів, що мають у своєму складі спільні лексичні одиниці. Осмислення ментально-вербального буття таких, за словами І. Я. Франка, «скарбів нашої мови й народного досвіду» вимагало від дослідника-початківця справді неабиякої лінгвістичної вправності інтерпретувати передовсім конотаційну семантику цих мовних знаків, сформовану впродовж віків ментальною діяльністю всієї нації. І хоч дипломна робота студента-випускника, природно, не вичерпувала всіх закономірностей категоричного розмежування фразеологічних варіантів і фразеологічних синонімів у сучасній українській мові, як, зрештою, і типології фразеологічної варіативності, однак стала визначальною для усвідомлення себе людиною, що має схилити голову перед ГОРДИМ, ДОТЕПНИМ, МУДРИМ СЛОВОМ СВОГО НАРОДУ.

Знаковою подією у формуванні майбутнього СЛОВОПОКЛОННИКА була не просто переконлива – блискуча перемога на Всеукраїнській олімпіаді з української мови і літератури «Студент і науковий прогрес» (Львів, 1981). Республіканський тур олімпіади проходив у Львівському державному університеті імені Івана Франка й засвідчив: полтавський студент Микола Степаненко – це кращий із кращих представників надзвичайно талановитого молодого покоління українців, що демонструє глибоку наукову та методичну обізнаність із фаху, шанує культурні й мовні традиції народу, захоплюється духовними цінностями рідного краю – іскрометним сміхом Івана Котляревського, історичною правдою Панаса Мирного, громадянською позицією Володимира Короленка. Короленківець за духом і покликанням, за рівнем теоретичної та практичної підготовки, Микола Степаненко розлогими відповідями та творчими роздумами про функційний статус одиниць основних і проміжних мовних рівнів, а особливо про наукові здобутки вітчизняних учених та доробок майстрів художнього слова не тільки зумів переконати поважне журі на чолі з відомим українським поетом М. Ільницьким у системності, самостійності й глибині своїх знань, але й викликав справжнє захоплення в учасників, що прибули на олімпіаду з усіх куточків України. Спогадами про ці незабутні дні у Львові 1981 р. ділиться Світлана Калениківна Богдан – нині завідувачка ка-

федри історії та культури української мови, кандидат філологічних наук, професор Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки:

«Дозволю собі кілька емоційних вражень, не розпорошених із плином часу. Відтоді збігло вже стільки літ, а мені – наче вчора – зринає в уяві святочна зала Франкового університету й урочистий момент відзначення найкращих у тій олімпіаді: сумнівів, що одним із найперших стане саме Микола, – не було ні в кого з-поміж нас (це було зрозуміло всім після усного етапу, коли його слово просто заворожило аудиторію – глибинністю, переконливістю, неповторністю, зваженістю, гармонійністю і... надзвичайним чаром особливої мелодики голосу). Але тишила не так наша передбачуваність переможця, як світла радість присутніх за нього (таке, погодьмося, буває не часто), усвідомлення того, що обрано таки найдостойнішого. І це були справжні почуття. То була щира мить втіхи за друга, з яким устигли заприятитися за ті три квітневі дні. Квітував Львів, квітнула душа, розквітали наші мрії й сподівання... Мій щоденниковий запис того дня зафіксував перифраз “ВЕЛИКИЙ РОЗУМНИК”... І ця миттєва юнацька асоціація, народжена далекого 1981-го на львівському двірці в день прощання, має, на мою превелику втіху, таке благодатне функціонування й продовження вже кілька десятиліть».

Останній рік навчання у виші для студента-філолога Миколи Степаненка – це, ясна річ, занурення в таїну моделювання мовної картини світу, без належного розуміння якої неможливо було досягнути динамічну асоціативно-ментальну мінливість навколишньої дійсності. Закріплені в семантичних категоріях знання проливали світло на той обшир проблем, яких він торкався у власних роздумах, і приходила справжня насолода від праці зі словом, виникало бажання стрімко рухатися далі, щоб віднайти в цьому просторово-часовому вимірі своє призначення, свій духовний орієнтир, щоб не прогледіти свою омріяну, справді щасливу Долю. Можливо, тому так часто ходив тоді з друзями на Іванову гору, аби в садибі великого Сміхотворця через простір і час почерпнути насагу від його бурлескно-трагедійних витинанок, які відкрили нові, безмежні обрії перед українською народною мовою. Знову й знову вабила його топино-бузкова оселя дійсного статського радника Панаса Яковича Рудченка на колишній 3-й Кобищанській вулиці (тепер вулиця Панаса Мирного), де вітальня ще й сьогодні продовжує зберігати сокровений відгомін полум'яного слова Лесі Українки, Олени Пчілки, Василя Стефаніка, Михайла Коцюбинського, Володимира Самійленка, Гната Хоткевича, де Марія Заньковецька мережила українські народні пісні у фортепіанному аранжуванні Миколи Лисенка... Заворожували студента-старшокурсника й феєричні барви

полотен українських художників, у різнотраві й різновітті розкішної природи читав гідну подиву духовну високість могутнього народного таланту...

Музеї, вистави в театрі, концерти у філармонії, репетиції хорової капели, книжкові ярмарки, а ще – традиційно! – читальний зал, абонементський відділ інститутської бібліотеки, де можна було взяти справді найкраще з інтелектуального та художнього набуtku в україністиці, – це на той час звична, майже щоденна життєва траєкторія Миколи Степаненка – короленківського стипендіата, відмінника навчання, голови студентського наукового товариства.

Ольга Дмитрівна Бондаревська, викладач сучасної української мови й декан факультету (1975–1996), подумки гортаючи сторінки тих днів, згадує:

«Знаю його з віддаленого 1978 року, коли він безумисно юнаком вступив до філфаку ПДІІІ. І хоч на факультеті навчалися понад тисяча студентів, він вигідно виділявся з-поміж усіх чіпкою феноменальною пам'яттю, бажанням учитися, умінням концентруватися на головному. Диплом із відзнакою, рекомендація до аспірантури – це результат його наполегливого навчання в інституті. Викладачі факультету схвалили рішення призначити його на роботу на кафедрі української мови. Усі пророкували йому наукову долю видатного мовознавця, автора посібників і підручників для вишу і школи, дослідника й оборонця української мови.

Кандидат наук, доктор філологічних наук, професор, академік вищої школи – ось віхи зростання Миколи Івановича Степаненка.

Щиро вітаю з ювілеєм, зичу здоров'я, довгих років життя, наснаги для втілення в життя всіх сподівань Ваших учителів».

* * *

Справедливим визнанням високих досягнень у навчанні, науковій і громадській діяльності кращого випускника філологічного факультету (1982) був диплом із відзнакою (спеціальність «Учитель української мови і літератури») та запрошення працювати на кафедрі української мови Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка. Ставши на шлях «нелегкого професійного випробування, фахового росту й самостворення», молодий спеціаліст поєднав роботу науковця у вищій школі – асистент кафедри української мови (1985–1986) – і викладання української мови й літератури у Великобудушанській середній школі Диканського району Полтавської області (1982–1986). «Великі Будушанці зігрели, допомогли самоутвердитися, повірити в себе, знайти друзів <...>. Вони і оберігали, і водночас випробовували Миколу Степаненка на стійкість, на силу духу, на незрадливості обраній долі» [1, с. 52].

Працьовитість, природна людяність, порядність, педагогічна толерантність та ще виняткова ерудиція молодого словесника, чия увага не оминали найновіші наукові та методичні розвідки з фаху, відразу вікликати повагу колег із педагогічного вишу й учительського колективу Великобудушанської середньої школи, як, зрештою, й освітян усієї Полтавщини. Учителям району й області важливо було почути міркування саме М. І. Степаненка щодо інноваційних засад викладання проблемних моментів навчального матеріалу, вони поділяли його глибоко наукові, оригінальні трактування, висловлені чи на відкритих уроках з української мови і літератури, чи на виховних заходах, чи на вересневих методичних конференціях, а щиро захопленню студентів і школярів своїм талановитим молодим учителем, класним керівником просто не було меж! А як не захоплюватися: на уроках з української мови і літератури лунало таке натхненне літературне слово, яке й по радіо не завжди почуєш! Драматичний гурток, організований Миколою Івановичем у школі, шліфував не лише знання творів класиків української літератури Михайла Старицького, Івана Нечужа-Левицького, Степана Васильченка, але й формував у старшокласників (і – що гріха таїти! – навіть в окремих колег по педагогічному цеху) естетичні засади мовної культури. Літературно-музичні композиції продемонстрували всій школі приємний голос і неабиякий музикальний хист молодого педагога, а понад усе – поетичні студії реалізували пристрасне бажання вчителя огорнути серце своїх вихованців красивим українським Словом, бо ж добре знав: десь там, «у глибинах поетичного Неба, – наша батьківщина» (Ю. Неборак). Особливою аурою тепла, любові й широго пошанування пройняті рядки Ярослави Городницької, заслуженого вчителя, завуча Великобудушанської середньої школи: «Великобудушанська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів по праву пишається тим, що на сторінках її історії, серед когорти славетних шкільних учителів золотими літерами вписане ім'я вченого-мовознавця, члена Національної спілки журналістів України Миколи Степаненка, який, незважаючи на високі регалії, на часом надмірну завантаженість науковими та освітніми проблемами, завжди залишається щирим другом та одноступенем сільської школи, далекої від великого світу, зате такої близької до небайдужих сердець своїх учнів та вчителів» [1, с. 52].

1982–1986 роки для М. І. Степаненка – це не лише щоденна праця, спрямована на професійне становлення й педагогічне утвердження (конспекти, уроки, виховні години, педагогічні наради та ще стільки зошитів для перевірки!) – це час активної, винятково напруженої підготовки до майбутньої наукової діяльності – складання кандидатських іспитів, написання реферату для вступного випробування в

аспірантуру, а також статей у наукові, науково-методичні збірники, участь у всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях.

1986 року Микола Степаненко вступає до аспірантури на кафедру української мови одного з найпрестижніших українських вишів – Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького (нині це Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова). Виважені, науково обгрунтовані міркування, розлогі лінгвістичні коментарі, підкріплені власним баченням різноаспектних тенденцій розвитку мови на сучасному етапі її функціонування, та ще соковита, багата на вишукані синонімічні конструкції мова засвідчили неабияку ерудицію пошукача і, природно, не могли не привернути увагу доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри української мови Арнольда Панасовича Грищенка, який уже з перших хвилин спілкування розгледів у скромному полтавцеві гострий розум і, що найголовніше, ту особливу іскру, яка висвічує натхненне й непереборне бажання дійти до суті – до вершини пізнання й розуміння лінгвістичних тонкощів на всіх мовних рівнях. Микола Іванович стає одним із тих щасливих аспірантів, чийми роботами керує Арнольд Панасович Грищенко – заслужений діяч науки й техніки України, лауреат премії імені І. Я. Франка. Аспірант першого року навчання відразу з головою поринає в дослідження семантичних і граматичних особливостей моделювання словосполучень із домінуючим компонентом – прикметником. Наукова об'єктивність висновків про системну й нормативну кореляцію лексико-семантичних параметрів і синтаксичних зв'язків в ад'єктивних структурах, зроблених на ґрунті скрупульозно дібраних ілюстрацій у функційно активних зразках сучасної української мови, переконала: у лінгвістику прийшов спостережливий дослідник, який готовий науково виважено й – на диво! – швидко схарактеризувати найскладніші моменти в розвитку граматичної будови мови, адже чи не вперше в Україні кандидатську дисертацію «Синтаксична і семантична сполучуваність прикметників у сучасній українській мові» М. І. Степаненко блискуче захистив майже за півроку до офіційного припинення терміну навчання в аспірантурі.

Після дострокового закінчення аспірантури 1989 року Микола Іванович Степаненко повернувся в Полтавський педагогічний інститут імені В. Г. Короленка, щоб продовжувати свою педагогічну діяльність спочатку на посаді старшого викладача й водночас завідувача кафедри української мови (1989–1992), а згодом – доцента (1992–2005), професора (із 2005), потверджуючи цілеспрямованість свого руху до вершин педагогічного й наукового професіоналізму.

Він глибоко вивчає багаторівневу організацію речення в сучасній українській мові, уперше у віт-

чизняному мовознавстві обравши для вичерпного аналізу валентнісні властивості дієслів і прикметників, що знайшло своє втілення в першій монографії і навчальному посібнику для студентів, присвячених проблемам моделювання прикметниково-іменникових словосполучень та взаємодії формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення [11; 21]. Ці наукові праці на межі ХХІ століття стали справжнім відкриттям молодого й надзвичайно талановитого граматиста. Схвальною рецензією на розвідку «Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення» (1997) відгукнувся науковий наставник А. П. Грищенко: *«Дуже важливим у монографії М. І. Степаненка є детальний опис передбачуваних і можливих синтаксичних зв'язків у структурі речення, що значною мірою розширює відомості про механізм формальної і семантичної організації речення, про взаємодію його центральних та периферійних компонентів. Рецензовану працю можна кваліфікувати як глибоку за змістом, позначену високим фахово-лінгвістичним рівнем, як одне з успішних наближень до досягнення суті синтаксичної специфіки української мови»* [2].

Не менш позитивно оцінила цю наукову монографію Світлана Яківна Єрмоленко – відомий український мовознавець, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України: *«Дослідження взаємодії формально-граматичної й семантичної валентності у реченні та словосполученні, проведене М. І. Степаненком, позначене оригінальністю й науковою новизною. Воно містить докладний опис структури речень, побудованих за моделлю «суб'єкт + предикат + поширювач»; «прикметник + поширювач», уводить у науковий обіг відомості про специфічні особливості цих структур, отже, має теоретичне й практичне значення. Матеріал цієї праці може бути використаний для укладання нової граматики української мови, де були б простежені всі вживані в ній структури і визначена їх специфіка»* [3].

У науковому доробку М. І. Степаненка чільне місце посідає монографія «Просторові поширювачі у структурі простого речення» (2004) [22] – фундаментальна праця, яка урєальнила системні, до найдрібніших деталей виважені судження про лінгвістичний статус категорії локативності у співвідношенні з її філософським трактуванням, обгрунтувала умови обов'язкової (чи факультативної) реалізації просторових поширювачів у реченні з опертям на корпус скрупульозно дібраного ілюстративного матеріалу з кращих зразків сучасної української мови. Це справді новий погляд на дію принципу лексико-семантичної вибірковості в сучасній українській мові, її функційні та структурні особливості,

що сприятиме розвою теорії моделювання речень, зосібна критеріїв виділення мінімального (максимального), елементарного (неелементарного) обсягу комунікативних структур тощо. Зрештою, така робота виявилася справді невичерпним джерелом для типологічних спостережень у сучасному загальному й конкретному (частковому) мовознавстві, без якої не може обійтися сьогодні жоден укладач граматичних словників, тому як до захисту докторської дисертації «Семантична й формально-граматична структура речень із просторовими поширювачами» (2005), так і багато років потому сторінки часописів і збірників наукових праць продовжували рясніти численними рецензіями знаних дослідників мови на таку цінну й за теоретичними узагальненнями, і за практичними висновками працю в україністиці¹.

У своєму неухильному поступі до наукового пізнання лінгвістичних законів природного розвою мови М. І. Степаненко пильну увагу приділяє питанням історії української мови й зосібна особливостям її функціонування в умовах набуття нею державного статусу. Його монографія «Історія української мови» (1998) [13] – це глибокий соціолінгвістичний аналіз тенденцій та закономірностей мовної політики в Україні, це ще одне слово правди про рідну мову, яку у світі «знають і шанують, захоплюються її мелодійністю, фонетичною розкішшю, лексичним і фразеологічним багатством, величезними словотворчими можливостями, синтаксичною гнучкістю» [9], однак історично їй доводиться знову й знову торувати свій хресний шлях крізь тернії до зірок, щоб в етнокультурному світовому обширі залишитися мовою, гідною історії свого народу. Відгуки відомих у країні мовознавців засвідчили концептуальність і наукову

достовірність лінвогенетичних узагальнень і передбачень автора в контексті його аналізу витоків української мови: Єрмоленко С. Я.: «*Монографічне дослідження спонукає замислитися над такими питаннями: Хто ми? Чії діти? Яких батьків? Звідки бере початок наша мова?*» [4]; Мацько Л. І.: «*Ця праця <...> заповнить значну прогалину в з'ясуванні українського етно- і глотогенезу*» [8].

Упродовж свого життя Микола Іванович залишається непохитним у протистоянні мовному нігілізму, яничарству, манкуртству, що знищує національну свідомість і пам'ять, перетворюючи пересічного українця на перекотиполе – ідеологічно слухняного раба без роду й племені, тому такими передбачуваними стали науково-популярні видання книг із промовистими назвами: «Українське рідне слово» (2003) [27] та «Рідне українське слово» (2005) [24] – болючі й пристрасні розмисли про національну мову й духовне відродження нації, про походження української мови й етапи її розбудови, про періодизацію літературно-писемної мови, про мовотворчість Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Панаса Мирного, Миколи Куліша, Петра Ротача та їхню роль у подоланні комплексу меншовартості – історичній недузі не українського народу – німих безбаченків.

У когорті цих «апостолів правди і науки» М. І. Степаненко справедливо вивищив постать Олесь Терентійовича Гончара – могутнього у своєму таланті Майстра красного письма й водночас мудрого державотворця. Йому він присвятив безліч статей і не одне монографічне видання, з-поміж яких чи не найвагоміше, найсокровенніше – «Публіцистична спадщина Олесь Гончара: мовні, навколумовні й деякі інші проблеми» (2008) [23], у якому літературознавець звернувся до «Щоденників» та листів великого краянину не лише щоб «вони відкрили нові сторінки біографії і творчого життя письменника, його державної і громадської діяльності, широких зв'язків із численними читачами в Україні та поза її межами», але й щоб усі почули ГОЛОС ПРАВДИ про українські «злети і падіння, здобутки і втрати, перемоги і поразки півстолітньої епохи», бо цим «голосом сина говорить із своїм народом апостол духу» (Я. Гоян). Говорить про динаміку мовної ситуації в Україні в 1950–1990-х, українську Україну 1980-х та 1990-х рр., про силу рідного слова, патріотизм, інтернаціоналізм, шовінізм, зрештою, про зросійщені книгопродукцію, радіомовлення, телебачення. Усе це – глибоко «пережите, передумане, переболіле, осмислене і досягнуте» і великим Гончаром, і автором монографії. Тому зрозуміла наукова виваженість праці «Світ в оцінці Олесь Гончара: аксіосфера щоденникового дискурсу письменника» (2012) [25], у якій автор за щоденниковою сповіддю Олесь Гончара висвітлює знакові віхи української та світової історії від найдавніших часів і до

¹ Іваницька Н. Л. Категорія локативності в семантико-синтаксичному і формально-синтаксичному висвітленні / Н. Л. Іваницька // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Серія «Філологічні науки». – Полтава, 2007. – Вип. 1 (53). – С. 293–297; Мацько Л. Цінні відомості із семантичного та функціонального синтаксису / Любов Мацько // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Серія «Філологічні науки». – Полтава 2005. – Вип. 1 (40). – С. 285–287; Мойсієнко А. К. Взаємодія формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної валентності у структурі речень із просторовими поширювачами / Анатолій Кирилович Мойсієнко // Актуальні лінгвістичні й лінгводидактичні проблеми : зб. наук. праць / за ред. проф. М. І. Степаненка; Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2008. – С. 136–139; Плющ М. Новий підхід до інтерпретації семантико-синтаксичної і формально-граматичної структури речення на засадах теорії категорійної граматики / Марія Плющ // Проблеми фонетики, лексикології, граматики, стилістики української мови та методики її викладання : зб. наук. праць / за ред. М. І. Степаненка; Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2005. – С. 130–135; Самойлова І. Якісно нові концептуальні засади семантичного і функціонального синтаксису / І. Самойлова // Рідний край : наук., публіц., худож.-літ. альманах / Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2004. – № 2 (11). – С. 137–140.

наших днів, заглиблюється в «галактику» її творців – як окремих особистостей, так і народу загалом.

Тематично близька до цієї праці науково-популярна розвідка «Духовний посил Олеся Гончара» (2009) [12], у якій М. І. Степаненко любовно впорядкував крилаті вислови «Щоденників» Олеся, – для нас такий важливий емоційний орієнтир у суб’єктивному вимірі аксіологічних парадигм світу. Не випадково й у виданні М. І. Степаненка «Листи до Олеся Гончара» (у 2 кн.) [6] «*як у фокусі віддзеркалена вся система буття, саме життя в усіх реальних і омріяних вимірах, у всьому об’єктивно-суб’єктивному багатогранні*». Микола Іванович прагне ознайомити нові покоління українців із «промінчиками розкоші людського спілкування» (М. Коцюбинська), бо вважає, що «*колись цей епістолярій потрапить під прискількиве око дослідників і неодмінно оформиться в книги, які опиняться з-поміж тих найавторитетніших видань, що дають ґрунтовні відповіді літературознавцям, мовознавцям, культурологам, етнографам, історикам, соціологам, психологам на складні, суперечливі питання, пов’язані з розтягнутим у часі, не завжди передбачуваним процесом нашого державотворення, національного самоствердження*» [6].

Валентина Гончар, дружина письменника, у передньому слові до монографії «Літературний простір “Щоденників” Олеся Гончара» (2010) [14] тепло відгукнулася про автора Миколу Івановича Степаненка, вважаючи, що йому поталанило «аж ніби воскресити» постать Олеся – письменника, інтелектуала, громадянина, патріота – «з усіма достоїнствами, із душевним ліризмом, із надмірною категоричністю, з вибуховістю, із сократівським спокоєм», справедливо поцінувати в літературному процесі ХХ – початку ХХІ ст. цю небуденну особистість свого часу. Разом із цим велетом українського духу автор окреслив громадянську позицію й таких будівничих Храму Української Духовності, як Павло Тичина, Юрій Яновський, Микола Бажан, Петро Панч, Остап Вишня, Василь Симоненко, Іван Драч, Борис Олійник, Ліна Костенко, Віталій Коротич, Дмитро Павличко, Григорій Тютюнник, Іван Дзюба та ін.

Для вченого-лінгвіста Миколи Івановича Степаненка аж надто важливо було засвідчити свою глибоку шану – не завтра, не колись, а саме сьогодні! – тим, хто поклав своє життя на олтар Науки, вимуровуючи підвалини українського теоретичного мовознавства. Їхній аналітичний розум і концептуальне бачення – у монографіях, підручниках, статтях, рецензіях, у любовно виплеканих і поставлених на крило учнях – це національний скарб, яким мають пишатися всі наступні покоління українців. Серію «Мовознавці України» М. І. Степаненко впотужнив біобібліографічними дослідженнями про полтавця Михайла Андрійовича Жовтобрюха – одного з най-

видатніших лінгвістів ХХ століття («Патріарх українського мовознавства», 2005 [20]; «Наукова спадщина Михайла Жовтобрюха», 2007 [19]) та Арнольда Панасовича Грищенка – «Учителя учителів, лінгвіста “милістю Божою”» («Академік Арнольд Панасович Грищенко», 2006 [10]), а також розвідками про «Листи Юрія Шевельова до Олекси Ізарського» (2014) [7].

Знаковими в науковому доробку дослідника стали енциклопедичні видання «Літературно-мистецька Полтавщина» (2013) [16], «Літературні, літературно-мистецькі премії в Україні» (2014) [15], «Мовознавча Полтавщина» (2014) [18], «Літературознавча Полтавщина» (2015) [17], «Сучасні письменники Полтавщини» (2016) [26], у яких Микола Іванович звеличив на правду щедрі духовні й наукові надбання краян. Високо оцінюючи роль цих праць, Н. І. Бойко зауважила: «Вихід у світ крайових енциклопедій донедавна був рідкістю, а сьогодні стає звичною справою. Їхня поява продиктована часом, а як точніше – прагненням українців, які століттями були відлучені від своєї реальної біографії, задокументувати власну історію в мистецькому, науковому, політичному й інших вимірах» [18].

***

Результатом плідної наукової діяльності доктора філологічних наук, професора Миколи Івановича Степаненка – ученого найвищого ґатунку «з широким дослідницьким діапазоном» – стало формування в Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка відомої й авторитетної в Україні лінгвістичної школи.

Пріоритетним напрямом мовознавчих пошуків аспірантів, докторантів, здобувачів, кандидатів наук нині є питання взаємодії формально-граматичної й семантичної будови речення, лексико-семантичної природи його конститутивних ознак; з’ясування симетричних й асиметричних зв’язків між реченнєвими рівнями; установлення інваріантних і варіантних, синонімічних і антонімічних синтаксичних структур з об’єктивним, атрибутивним, адвербіальним, суб’єктивним, синкретичним типом семантико-синтаксичних відношень. У колі наукового зацікавлення молодих лінгвістів – семантика й функціонування модальних часток у сучасній українській літературній мові (С. О. Педченко), префіксально-прийменникова кореляція дієслівного предиката (С. П. Галаур), функційно-семантична парадигма віддієслівних іменників в українській мові (О. М. Петрик), синтагматика відносних прикметників в українській літературній мові (І. Ю. Кірічек), кореляція первинних і вторинних прийменників у структурі часових семантико-синтаксичних відношень (Л. І. Дерев’янка), лексична й граматична реалізація предикатів кількості в українській мові (Н. М. Лукаш), ізофунк-

ційні відношення в системі предикатів (Р. Г. Шрамко), умови обов'язкового/факультативного функціонування припредикатних поширювачів (Л. В. Станіславська), реченнєвотвірні можливості вторинних просторових прийменників (К. М. Шаповал), функційно-семантична природа категорії мети (С. М. Микитченко), вербалізація категорії розділовості в сучасній українській мові (Ю. А. Анікеєнко), валентний потенціал дієслів сприйняття (Т. В. Зубко), функційно-семантична типологія конструкцій з дієсловами неповної особової парадигми (В. О. Лопата), диференціація адвербіальної семантики прийменників у сучасній українській літературній мові (Н. В. Кисла). Дослідницькі спроможності молодих науковців сьогодні дають змогу розширювати й спектр актуальних питань наукової школи. А це український щоденниковий дискурс (С. Є. Ігнатєєва), специфіка вияву об'єктивної й суб'єктивної оцінки в щоденниковому дискурсі (Л. В. Дейна), категорія регулятивності в сучасному художньому тексті (С. П. Галаур), лінгвопрагматика суб'єктивної модальності в сучасній українській мові (С. О. Педченко), семантика й прагматика топонімного коду української поезії (Ю. І. Браїлко), лінгвостилістичні та етнокультурологічні аспекти творчості Мирослава Дочинця (Г. О. Сірій-Козак), жанрово-стильова парадигма лексичної синонімії в мовотворчості Пантелеймона Куліша (М. І. Гриценко).

Колишня аспірантка, а нині кандидат філологічних наук Людмила Володимирівна Дейна ділиться спогадами про свій шлях у науку: *«Стати аспіранткою Миколи Івановича було моєю, здавалося, нездійсненою мрією ще від першого курсу, коли ми, зелені та нетямущі студенти, зачаровувалися ним знову й знову під час лекцій зі “Вступу до мовознавства”: оксамитовий голос, дивовижно майстерне володіння словом, неперевершене читання поезій, магічна закоханість у мову, незрівнянна віртуозність у вирішенні лінгвістичних проблем... Мрія здійснилася – і з першої миті стало зрозуміло: Микола Іванович не лише фантастичного таланту вчений, не просто керівник і наставник, а й справжній науковий батько для своїх студентів, аспірантів та докторантів, бо ж упевнено веде власних учнів звивистими філологічними стежинами, допомагаючи й підтримуючи на кожному кроці. Згадую, як страшно було не виправдати довіри свого Вчителя під час захисту дисертації!.. Зі щемливим теплом і глибокою вдячністю повсякчас дослухаюся й сьогодні до кожної його поради, бажаючи вловити ту мудру іскру, яка щораз надихає на нові лінгвістичні пошуки. Невимовною гордістю сповнюється серце від думки, що мені випала висока честь і водночас відповідальність бути частиною наукової школи доктора філологічних наук, професора Миколи Івановича Степаненка!»*

Під розлогими кронами лінгвістичного дерева маститого науковця нуртує молода енергія суперництв у прагненні дійти до лінгвістичної досконалості.

Вивищуються учні разом зі своїм мудрим Словопколонником, підносячи українську мовознавчу науку на новий щабель розвою.

Безсумнівний авторитет, відшліфоване та стилістично довершене слово Миколи Івановича в науковому середовищі щоразу вирізьблюється під час опонування й обговорення дисертацій на прилюдних захистах: професор М. І. Степаненко – член двох спеціалізованих рад Інституту української мови НАН України та Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, експертної ради з гуманітарних та соціальних наук Державної атестаційної комісії при Міністерстві освіти і науки України.

Школа має понад 400 наукових і науково-методичних публікацій, із-поміж яких авторські монографії, розділи в колективних монографіях, посібники, словники, довідники, статті у вітчизняних та зарубіжних виданнях, презентація результатів досліджень на всеукраїнських і міжнародних наукових форумах в Україні й поза її межами, закордонні наукові стажування, семінари й лекції, зокрема керівника школи, у престижних навчальних закладах Європи з метою популяризації полтавського вишу й напрямів його діяльності, і наукової зокрема.

За редакцією Миколи Івановича вийшло друком понад 40 збірників наукових праць. Він – головний редактор альманаху «Рідний край», журналів «Історична пам'ять», «Філологічні науки», «Педагогічні науки», «Витоки педагогічної майстерності», засновником і видавцем яких є Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка.

Примітною рисою школи професора Миколи Івановича Степаненка є те, що, крім учених-лінгвістів, вагоме слово її очільника на теренах України впотужнюють і розвивають тисячі студентів-випускників філологічного факультету (нині факультету філології та журналістики) – учителі-словесники, яким Микола Іванович Степаненко адресував підручники, посібники, програми², виявляючи глибоку обізнаність у

² Опорна школа: шляхи становлення : монографія / М. І. Степаненко, Н. І. Шиян, О. Ю. Ільченко, С. В. Стрижак, О. О. Буйдіна ; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка ; за ред. М. І. Степаненка. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2017. – 140 с. ; Сучасна українська літературна мова : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ [та ін.]; за ред. С. О. Карамана. – К. : Літера ЛТД, 2011. – 560 с. ; Порівняльна граматики української і російської мов : навч. посіб. / М. І. Степаненко, М. Т. Безкишкіна ; Полтав. держ. пед. ін-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 1991. – 212 с. ; Проблеми зіставного лінгвостилістичного аналізу : метод. коментар / М. І. Степаненко, Л. Л. Безобразова ; Полтав. держ. пед. ін-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 1993. – 127 с. ; Історична граматики української мови : навч. посіб. / М. І. Степаненко, М. Т. Безкишкіна ; Полтав. держ. пед. ін-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 1997. – 134 с. ; Збірник диктантів з української мови для 9–11 класів: на краєзнавчій основі / М. І. Степаненко, О. П. Коваленко, А. В. Лисенко. – Полтава, 1999. – 100 с.

тенденціях і закономірностях розвитку вітчизняної лінгводидактики на сучасному її етапі. Для академіка вищої школи М. І. Степаненка надзвичайно важливо донести освітянській спільноті найновіші набутки мовознавства та педагогіки саме в період адаптації України до європейського й світового стандартів навчання.

* * *

Поклавши в основу наукової, педагогічної, публіцистичної й громадської роботи вектори національного зростання, М. І. Степаненко екстраполював їх і на свою управлінську діяльність на посадах завідувача кафедри (1989–2015), першого проректора (1991–1995), декана факультету (2006–2009) і ректора Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (із 2009), що набув статусу національного саме з часу обрання Миколи Івановича його очільником.

Спільно з колективом він почав запроваджувати концептуальну модель модернізації освітнього процесу в педагогічному виші завдяки інноваційним технологіям та інтеграції зі світовим науковим простором, успішно вибудовуючи платформу для нових змін і викликів. Сьогодні його амбітний задум як ректора – зробити Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка не лише регіональним брендом, яким він, по суті, уже є, але й авторитетним закладом вищої освіти на міжнародному рівні. Саме тому постійно в полі зору ректора – ліцензування й акредитація нових, привабливих для абітурієнтів усієї України спеціальностей за освітньо-кваліфікаційними рівнями «бакалавр» та «магістр», що відповідають потребам ринку праці; зміцнення наукового потенціалу університету (робота спеціалізованих учених рад із захисту кандидатських і докторських дисертацій із різних спеціальностей; позитивна динаміка захисту дисертаційних праць; висока концентрація молодих учених). Успішним кроком стали й періодичні видання, які входять, зокрема, до світових наукометричних баз, та відкриття багатофункційного видавничого центру із широким спектром поліграфічних послуг.

Перспективним напрямком підвищення міжнародного статусу Полтавського педагогічного є укладання угод про співробітництво з науковими та освітніми закладами Європи, Азії, Америки, Австралії, залучення до роботи волонтерів Корпусу Миру США та стипендіатів програми Фулбрайта.

Особливу увагу ректор приділяє всебічному розвитку мистецьких і спортивних здібностей студентів. Виплекані в короленківських стінах переможці Олімпійських ігор, чемпіонатів світу, Всесвітньої універсиади, численних всеукраїнських олімпіад, творчих конкурсів – це результат максимально спри-

ятливих умов для розкриття потенціалу студентів, науково-педагогічних працівників та адміністративно-господарського персоналу університету. Результат дійової молодіжної політики Миколи Івановича – проведення таких щорічних заходів, як Ректорський бал «Молодь та освітній олімп», урочиста академія з нагоди вручення дипломів магістра, підготовка офіцерів запасу з числа студентів.

Традиції вишу як культурного осередку України впотужнюють художні ансамблі, десять із яких мають звання «Народний самодіяльний колектив».

Отже, на чолі з ректором М. І. Степаненком Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка – флагман педагогічної освіти України – упевнено взяв курс на досягнення високих стандартів національних та міжнародних рейтингів. *«І при цьому, – вважає перший проректор Роман Анатолійович Сітарчук, – Микола Іванович залишається ДЕМОКРАТИЧНИМ ЛІДЕРОМ колективу університету, ніколи не нав'язує своєї думки, поведінкових норм ні керівникам підрозділів, ні нам, проректорам, ні студентському активу, завжди радиться, хоч і має величезний досвід очільника вишу. У нього особливий талант поважати в людині особистість, із ним відчуваєш упевненість у власних силах. Бажаю Миколі Івановичу натхнення, терпіння у плеканні традицій вишу, у формуванні й збереженні його кадрової інфраструктури і в забезпеченні сприятливої зовнішньої кон'юнктури».*

* * *

Невичерпність таланту М. І. Степаненка простежується і в його інтимно-синівському звершенні духовних вимірів Полтавщини, а особливо – красуні Полтави, увінчаної в координатах простору й часу короною немеркнучої історичної пам'яті та слави. У книзі «Літературні музеї Полтавщини» (2006) для вибагливого читача завжди цікавими залишаться краєзнавчі студії не лише про заклади, що займаються зберіганням матеріальних і культурних пам'яток рідного краю, але й майстрів художнього слова, чії життєві шляхи пролягли через цю частину благословенної України (Івана Котляревського, Григорія Сковороди, Олеся Гончара, Миколи Гоголя, Панааса Мирного, Володимира Короленка, Давида Гурамішвілі, Архипа Тесленка, Василя Симоненка).

Окремим штрихом до портрета маститого лінгвіста є його лексикографічна діяльність («Новітній українсько-російський словник. 150 000 слів» (2006), «Основні сільськогосподарські поняття і терміни : словник-довідник» (1993); «Словник лінгвістичних термінів» (1999, у співавт.)). Їх М. І. Степаненко поставив на службу пропаганди навичок літературного спілкування як у стінах короленківського вишу, так і за його межами, а особливо в журналістській прак-

тиці. Треба бути настільки ревним Сподвижником Українського Слова, щоб протягом десятків років на обласному радіо й телебаченні «Лтава», ІРТ, «Місто», на шпальтах регіональних і всеукраїнських газет невпинно обстоювати нормативно-регулятивний критерій формування культури української мови за законами звукової гармонії, вигоди якої сягають часів трипільської культури. Автор і співавтор багатьох науково-просвітницьких передач лінгвістичного, літературознавчого, красназвального та педагогічного спрямування, він благословив на тривалі ефірні життя понад 50 випусків передачі «Слово мовлене»; у програмі «Гранослів», що виходила на радіо впродовж 2011–2015 рр., М. І. Степаненко проводив лінгвістичні майстер-класи, а цього року в прямому ефірі програми «Будні» роз'яснював перспективи функціонування в мові фемінітивів та шляхів і способів їх творення за законами моці, викликавши неймовірно бурхливе інтерактивне обговорення слухачів. *«Про те, що Микола Іванович Степаненко – безумовний авторитет у журналістських колах, говорити зайве: коли серед редакторів радіо спалахують дискусії з мовних питань, аргумент “Микола Іванович вважає...” завжди стає визначальним. Для мене – це Учитель, пораду якого сприймаю за честь. Професор М. І. Степаненко – це не просто автор та співавтор численних проектів обласного радіо. Його Слово в ефірі “Лтави” змушує душу українців пробуджуватися. І поки Степаненкове Слово звучить – радіо живе!»* (Ірина Філоненко, редактор творчої групи програм радіо «Лтава»).

Участь академіка М. І. Степаненка в численних інформаційно-просвітницьких передачах на ІРТ, студії «Місто», а також у програмах «Ранок на “Лтаві”», «Гості “Ранку”», «Акценти», присвячених, наприклад, 100-літньому ювілею ПНПУ імені В. Г. Короленка, українсько-японській дружбі, життю короленківського вишу тощо, стали вже традиційними. *«Працюючи в телерадіокомпанії “Лтава”, неодноразово запрошувала Миколу Степаненка на ефіри і завжди була щиро вражена тим, наскільки красиво й милозвучно може говорити людина. Це – дар від Бога!»* (Марина Проскурняк, журналістка філії ПАТ «НСТУ» «Полтавська регіональна дирекція “Лтава”»).

Шанувальники красного українського слова з нетерпінням очікують радіочитань і циклу програм Миколи Степаненка про літературні музеї Полтавщини, за які він отримав відзнаку на Всеукраїнському конкурсі телерадіоробіт. Припали до душі полтавцям і жителям області його авторські дослідження «Щоденники Гончара» (2012), науково-просвітницькі студії про життєві й творчі стежини відомих у світі українців – Григорія Сковороди, Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Івана Франка, Агатангела Кримського, Патріарха Мстислава, Івана Огієнка та

ін. *«Генієм свого часу називаю Миколу Івановича Степаненка. Його мова звучить піснюю – і це не банальна фраза! Хто хоча б одного разу чув розкішну вимову цієї Великої Людини, мене зрозуміє, а кому пощастило побувати хоча б на одній лекції професора, доктора філологічних наук, ректора ПНПУ, обов'язково йшов і на другу. Його феноменальна пам'ять вражає, а його закоханість у філологію захоплює, вібруючи імпульсами радості, гордості й нових знань у свідомості реципієнтів. Професіонал, який уміє говорити доступно про складне, цікаво про теоретичне. Для нього мова – живий організм. І він знає, якою життєдайною водою його напувати, аби мовознавче майбуття було яскравим. Тому радісно і знаково, що саме Микола Степаненко часто бере участь у програмі “Ранок на «Лтаві””, щоб прокоментувати ті чи ті лінгвістичні аспекти. Із таким експертом мова журналістів і глядачів просто приречена ставати зразком досконалості»* (Віра Чиж, шеф-редактор телепрограми «Ранок на “Лтаві”» філії ПАТ «НСТУ» «Полтавська регіональна дирекція “Лтава”»).

* * *

Кожний прямує до Храму своєю дорогою. З радістю й мукою, з проханням і подякою, з молитвою і сповіддю, з вірою й надією, з любов'ю до ближнього і з силою та слабкістю в прощенні й спокуті. Запалена ще з дитинства свічка духовних цінностей горить у соборі душі Миколи Івановича теплим словом, доброю порадою, співпереживанням, повагою до роду й землі, простих людей і велетів на часових відтинках історії, щоденної праці до поту чи й болю в серці, України й Української Церкви, до того, що було, є і довіку буде на цій Богом даній землі і до... Слова, яке щотижня кличе в Господній Дім на щирі розмови із Всевишнім. Уже з тих далеких днів, коли з острахом і благоговінням дивився в очі святих на бабусиному й маминому образах, а чіпка дитяча пам'ять рядок за рядком назавжди нотувала молитви, Микола розумів, що хоч світ відкривається через знання, та «не золото й не багатство, не блиск ученості та премудрості становлять істинний скарб життя, але чистота серця й розуму, цнотливість помислів і тіла». Бабуся розповідала про гріх, шанувала релігійні свята, звичаї та привчала до того онука. Спочатку неусвідомлено, а згодом через духовну потребу тягнулася Миколина душа до Бога. Хотілося відвідати Володимирський собор і Лавру, які беріг в уяві ще з тих листівок, побачених у початковій школі, Андріївську церкву, куди на прощу ходила бабуся ще зі своєю бабусею. Мрія здійснилася відразу після вступу до аспірантури, та, на жаль, поділитися переживаннями Микола вже не міг – його свята захисниця відійшла у вічність (1982). Бог, Віра, Душа, Молитва, Церква, єднання в ній українців, освячена

в дитинстві під весняним дощем паска на Великдень (церкву в селі зруйнували) для Миколи Івановича – то не просто слова й атрибути християнства, а винятково чутливі частинки його духовної природи.

«Свято Покрови Пресвятої Богородиці, – ділився спогадами Микола Іванович, – увійшло в моє серце й душу з раннього дитинства. Моя незабутня бабуся часто повторювала, що народився на Покрову і маю дякувати за це Отцеві Небесному. У мене свято Покрови асоціюється з бабусяю. Боже слово я почув, знову ж таки, від бабусі, бо в нашому селі не було церкви, не було священика. Атеїзм, проте, у мені не проріс. Я не відношу себе до фанатичних вірян. Просто Бог жив і живе в моїй душі».

В одній зі своїх проповідей Теодор о. Форостій розмислював: «Із чого складається невіруюча людина? Фізично й хімічно вона складається з води, що в ній можна випрати один обрус із нашого стола, із заліза, із якого можна зробити сім цвяхів, із вапна, котрим можна побілити одну стіну в кімнаті, із графіту, що з нього можна зробити аж 65 олівців, також із фосфору, із якого вийде коробка сірників, і трохи солі, якою можна посолити борщ. Це все можна купити дешево. От що варте наше грішне тіло. Але душа, що прагне до Бога, є неоціненна!»

«Мабуть, якби були інші часи, – зізнається Микола Іванович, – став би священиком».

Дай, Боже, Миколі на щодень розум і душевний спокій прийняти те, що він не в змозі змінити, відвагу змінити те, що йому під силу, і мудрість відрізнити одне від іншого; жити турботами нинішнього дня й радіти кожній миті, усвідомлюючи її швидкоплинність і неповторність; вважати незгоди дорогою до миру й спокою; приймати, як Він, цей грішний світ таким, яким той є, а не таким, яким він хоче його бачити... (Із молитви про спокій).

Сьогодні, у переддень 60-літнього ювілею, доктор філологічних наук, професор, ректор Полтавського педагогічного університету імені В. Г. Короленка Микола Іванович Степаненко – у zenіті свого ТАЛАНТУ, УСПІХУ, ВИЗНАННЯ. Його науковий дивосвіт яскравіє новими, такими важливими для українського соціуму монографічними працями – «Думки вголос і про себе» (2013), «Непроминальне в часописі» (2015), «Політичне сьогодні української мови: актуальний перифрастикон» (2017), «Публіцистично-політичні перифрази в українській мові: 2017 рік» (2018), «Із засіву – благословилося: ескізи до вибраного» (2018) – щедрий ужинок, у якому він не втомлюється повторювати своїм сучасникам: «Шануймо і плекаймо Рідне Слово!»

Слово академіка вищої школи М. І. Степаненка (у статтях і монографічному викладі, у виступах на радіо й телебаченні чи на зустрічах з освітянами й

краянами) влучне, до болю гостре, мудре у своїй правдивості, тому завжди залишатиметься на вістрі часу. Автор талановитих наукових праць – а їх у нього понад 850 із різних галузей знань: лінгвістики, літературознавства, лінгводидактики, лінгвокультурології, краєзнавства – Микола Іванович повсякчас оре мовний переліг, послідовно й неухильно утверджуючи рідне Слово як духовну підвалину всієї української нації.

Література

1. Городницька Я. Зоря Степаненкового таланту // Український словопоклонник: На пошану професора Миколи Степаненка. – Полтава : АСМІ, 2008. – С. 52.

2. Грищенко А. [Рецензія] / А. Грищенко // Вісник Полтавського педінституту імені В. Г. Короленка. Серія «Філологічні науки» : зб. наук. праць / ред. В. О. Пащенко. – Полтава, 1998. – Вип. 1. – С. 226–227.

3. Єрмоленко С. [Рецензія] / С. Єрмоленко // Вісник Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Серія «Філологічні науки» : зб. наук. праць / ред. В. О. Пащенко ; Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 1999. – Вип. 2 (6). – С. 205–207.

4. Єрмоленко С. Я. Книга цікава, потрібна / С. Єрмоленко // Рідний край : наук., публіц., худож.-літ. альманах / Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка ; гол. ред. В. Пащенко. – Полтава, 2000. – № 1 (2). – С. 129–130.

5. Загайко П. К. З думою про Україну // Загайко Петро Кузьмич : біобібліографічний покажчик / упор. Г. І. Радько, Г. М. Білик ; заг. ред. – О. В. Кулик. – Полтава : АСМІ, 2003. – С. 4–9.

6. Листи до Олеса Гончара : у 2 кн. / упорядк., передм., прим., комент. Миколи Степаненка. – К. : Сакцент Плюс, 2016. – Кн. 1 (1946–1982). – 736 с. ; Кн. 2 (1983–1995). – 736 с.

7. Листи Юрія Шевельова до Олекси Ізарського / автор і упоряд. Микола Степаненко. – Полтава : Шевченко Р. В., 2014. – 388 с.

8. Мацько Л. І. Ще одна книга про історію української мови / Л. І. Мацько // Рідний край : наук., публіц., худож.-літ. альманах / Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка ; гол. ред. В. Пащенко. – Полтава, 1999. – № 1. – С. 110–111.

9. Степаненко М. З історії дослідження витоків української мови / Микола Степаненко // Дивослово. – 2000. – № 7. – С. 17.

10. Степаненко М. І. Академік Арнольд Панасович Грищенко : біобібліографія до 70-річчя / автор вступ. ст. і упоряд. М. І. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2006. – 156 с.

11. Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення / М. І. Степаненко ; НАН України, Укр. мовно-інформ. фонд. – К., 1997. – 216 с.
12. Степаненко М. І. Духовний посил Олесь Гончара (за матеріалами «Щоденників» письменника) / авт. і упоряд. Микола Степаненко. – Полтава, 2009. – 60 с.
13. Степаненко М. І. Історія української мови / М. І. Степаненко ; НАН України, Укр. мовно-інформ. фонд. – К., 1998. – 149 с.
14. Степаненко М. І. Літературний простір «Щоденників» Олесь Гончара : монографія / Микола Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2010. – 528 с.
15. Степаненко М. І. Літературні, літературно-мистецькі премії в Україні : наук. вид. / Микола Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2014. – 498 с.
16. Степаненко М. І. Літературно-мистецька Полтавщина : енциклопедичний довідник / М. І. Степаненко. – Гадяч : Гадяч, 2013. – 500 с.
17. Степаненко М. І. Літературознавча Полтавщина : енциклопедичний довідник / М. І. Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2015. – 668 с.
18. Степаненко М. І. Мовознавча Полтавщина : енциклопедичний довідник / М. І. Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2014. – 568 с.
19. Степаненко М. І. Наукова спадщина Михайла Жовтобрюха / М. І. Степаненко. – Полтава : Полтава, 2007. – 432 с.
20. Степаненко М. І. Патріарх українського мовознавства (до 100-річчя від дня народження професора Михайла Жовтобрюха) / М. І. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2005. – 113 с.
21. Степаненко М. І. Прикметниково-іменникові словосполучення у сучасній українській мові : формально-синтаксичний і семантичний аналіз : навч. посіб. / М. І. Степаненко. – Полтава : Полтава, 1992. – 103 с.
22. Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення / М. І. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2004. – 463 с.
23. Степаненко М. І. Публіцистична спадщина Олесь Гончара: мовні, навколомовні й деякі інші проблеми. – Полтава : АСМІ, 2008. – 396 с.
24. Степаненко М. І. Рідне українське слово : монографія / М. І. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2005. – 392 с.
25. Степаненко М. І. Світ в оцінці Олесь Гончара: аксіосфера щоденникового дискурсу письменника / автор і упорядник Микола Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2012. – 284 с.
26. Степаненко М. І. Сучасні письменники Полтавщини : довідник / Микола Степаненко. – 2-ге вид., змін. і доп. – Полтава : ФОП Гаража М. Ф., 2016. – 112 с.
27. Степаненко М. І. Українське рідне слово : статті, виступи, розмисли, відповіді : монографія / М. І. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2003. – 184 с.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

Професор Микола Іванович СТЕПАНЕНКО

Професор Микола Іванович Степаненко : біобібліографія / НАН України, Ін-т української мови ; автори вступ. ст. : Л. Ф. Українець, І. Г. Павлова, упоряд. бібліограф. : О. С. Коркоша, В. В. Орехова. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. – 314 с.; порт., ілюстр. – (Біобібліографія вчених України).

У виданні подано інформацію про життя, науковий доробок, педагогічну діяльність відомого українського мовознавця — доктора філологічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, члена Національної спілки письменників України, Національної спілки журналістів України, Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка.

Для широкого кола філологів і всіх, кого цікавить історія розвитку української науки.